

Els militants carlins del País Valencià central. Una aproximació a la sociologia del carlisme durant la revolució burgesa

per Jesús Millán

Els militants carlins

Un estudi sobre els carlins d'una zona concreta pot tenir dos objectius. D'una banda, contribuir a mesurar l'abast social d'aquesta opció política. Però, en fer això, la investigació pot tractar d'aclarir la mena de conflictivitat social que traduïa el carlisme. Fins ara ha estat freqüent entendre la mobilització carlina com a fruit d'un cert radicalisme popular, insatisfet amb les fórmules del liberalisme triomfant. Tot això sense que se'ns explique com aquestes aspiracions radicals es traduïren en una fórmula política específica, ben allunyada del radicalisme liberal que, al mateix temps, s'oposava al moderantisme burgès. A tall d'exemple, M. Kossok inclou el carlisme entre les «contrarevolucions feudals amb base de masses camperoles».¹ Aquest suport popular s'explicaria per la manca de radicalisme d'una burgesia que negava les aspiracions camperoles. Això, malgrat la distància entre aquestes reivindicacions i els projectes dels grups reaccionaris, hauria fet que els camperols lluitassen com a aliats de la reacció: *«El rechazo militante del "nuevo orden" tenía por consiguiente motivaciones sumamente diferentes: auténtica estrechez local, experiencias con los usureros urbanos y con los burgueses "territorializados" que racionalizaban la antigua explotación en lugar de eliminarla, la supresión de modestos privilegios locales [...]; la desilusión ante la no distribución de la tierra o ante condiciones que hacían ilusoria su adquisición para la masa de los campesinos; la abierta política de compromisos de la burguesía a costa de los campesinos [...]. En el caso de España, la masa campesina cambió repetidas veces de frente en el curso de las revoluciones del siglo XIX, la causa última de lo cual hay que buscarla con mucha probabilidad sobre todo en el fracaso de la burguesía y en las peculiaridades de una estructura agraria con diferencias regionales.»*

* La realització d'aquest treball es deu a l'ajut de diverses persones. Gràcies a la generosa amabilitat de M.ª Cruz Romeo vaig conèixer la documentació de l'Arxiu de la Diputació de València ací utilitzada. L'ajut de Josep Fontana ha estat decisiu en el terreny bibliogràfic i en l'accés als informes consulars francesos. Haig d'agrair a Germán Ramírez les facilitats que em donà a l'Arxiu Municipal de Xàtiva. També estic agraït als participants a un debat, celebrat a la Universitat de Barcelona l'abril del 1987, on vaig tenir ocasió d'exposar i discutir alguns dels problemes plantejats ací.

1. Gerhard BRENDLER i altres, *Las revoluciones burguesas. Problemas teóricos* (Barcelona 1983), ps. 78-79, 114.

Les comarques centrals valencianes ofereixen un bon terreny per a discutir interpretacions com aquestes. A poques zones d'Espanya hi hagué una mobilització antifeudal tan intensa com a aquestes comarques entre el 1801 i el 1836. Entre la revolta de «Pep de l'Horta» (1801) i les revolucions del 1835 i el 1836 l'objectiu de la supressió plena dels drets senyorials tingué un ressò molt ample a l'actual província de València. S'ha de tenir en compte que l'estructura d'una bona part del règim senyorial valencià —dependent sobretot dels aspectes jurisdiccionals— afavorí una supressió més intensa del feudalisme que a altres zones. No s'ha d'oblidar tampoc que els beneficiaris d'aquest procés foren, no una massa indiferenciada de camperols, sinó en primer lloc un grup de terratinents que des de temps enrere dominaven la societat rural. Els camperols no començaren a ser desposseïts com a resultat de la revolució, però tampoc no es pot acceptar la teoria d'una simple transformació burgesa del feudalisme: els elements de dominació feudal foren derrotats gràcies al radicalisme liberal del País Valencià, allò que pogué afectar de manera distinta els grups d'una societat rural influïda per un llarg procés de diferenciació anterior.² Les conseqüències del radicalisme liberal valencià eren interpretades així pel cònsol francès a València: «*Est bien comme en France aujourd'hui. La noblesse regrette ses droits seigneuriaux qui lui ont été maladroitement et iniquement enlevés; la classe moyenne est disposée pour un gouvernement qui lui a laissé les dépouilles de la première [...]. Ces établissements [les senyories], sur lesquels reposait la fortune des principales familles de ces provinces... se trouvent actuellement détruits non pas de droit, mais de fait, et cet événement aura sans doute une grande influence sur la constitution de la société dans cette partie de l'Espagne.*»³

Donades les característiques de la radicalització política i del canvi social que tingué lloc a la societat feudal, convé mesurar l'abast que tingué la resposta carlina: ¿fins a quin punt fou el País Valencià una terra de carlins? És obligat també interrogar-se sobre el procés que portà a la formació d'aquesta alternativa. Fa anys M. Ardit proposava una hipòtesi segons la qual la lluita antisenyorial per la propietat de la terra hauria acabat en la separació del camperolat pobre, que, un cop decebut dels liberals, hauria passat a aliar-se amb la reacció. Cal comprovar, doncs, si efectivament hi havia en la prehistòria del carlisme valencià una experiència semblant o, al contrari, si cal situar en la gènesi del carlisme una conflictivitat prou diferent de la que es desenvolupà més tard pels canals del liberalisme progressista o el republicanisme. En definitiva, quin és el sentit de l'oposició al moviment liberal en la seua evolució concreta i quins eren els sectors que donaven suport a la contrarevolució.

2. Manuel ARDIT, *Revolución liberal y revuelta campesina* (Esplugues de Llobregat 1977). Isabel BURDIEL, *La política de los notables* (València, Ed. Alfons el Magnànim, 1987), esp. ps. 168-211. Pedro RUIZ TORRES, *La fi de la nobleza feudal al País Valencià*, dins Núria SALES i altres, *Terra, treball i propietat* (Barcelona 1986), ps. 166-185, i *Los señoríos valencianos en la crisis del antiguo régimen: una revisión historiográfica*, «Estudis d'Història Contemporània del País Valencià», núm. 5 (1984), ps. 23-79.

3. Archives du Ministère des Affaires Etrangères de France, *Correspondance politique des consuls* (AE, CPC), *Espagne*, vol. 17, folis 70-77. *Id.*, *Correspondance consulaire et commerciale, Valence*, vol. 4, folis 171 i ss. La primera part de la citació correspon a un informe del 1838; la segona fou escrita el 1841.

El carlisme dirigent: oligarquies i caps militars

El desenvolupament de la primera guerra carlina al País Valencià pot donar lloc a malentesos. Les forces carlines arribaren a recórrer la major part de l'espai rural valencià. Segons deia el cònsol francès el 1838, només les places fortes del nord i la zona costera al sud de Nules eren prou segures per als liberals.^{3 bis} Aquesta distribució de l'espai pot suggerir la idea d'un ampli suport en el món rural al llarg de tot el país. En canvi, si examinem els inicis del conflicte, només trobem focus aïllats, que són lluny de formar un territori continu, i un protagonisme destacat del món urbà que, tanmateix, fracassà aclaparadorament. Al País Valencià els dirigents absolutistes locals no foren capaços de contrarestar les mesures preventives del govern i de la mobilització liberal. Això, durant alguns anys, els va impedir d'organitzar una insurrecció mínimament capaç de consolidar-se. És aquest un dels trets diferenciadors respecte al País Basc, on el règim foral, molt sovint en mans d'una petita noblesa de terratinents provincians, podia encapçalar la mobilització dels sectors populars amb una base molt més segura.⁴

Pel que fa a la ciutat de València, Vicent Boix destacà com el capità general Longa havia assolit retallar considerablement el predomini polític dels ultres abans de la mort de Ferran VII: «*Valencia, según la expresión del conde de España, era entonces una imagen de los Estados Unidos.*»⁵ Probablement els absolutistes havien quedat reduïts a un sector minoritari dins el context polític valencià, orientat clarament cap al liberalisme. Els alçaments carlins a l'Horta no faltaren, però foren episòdics i sense èxit. Ja abans de morir el rei, l'octubre del 1832, el caputxí fra Llorenç de Bèlgica i el comandant de reialistes, D. Josep Armengol, encapçalaren una insurrecció, amb l'ajut dels reialistes de la rodalia de València, que fracassà tot seguit. L'única insurrecció posterior amb implicacions a l'Horta que conec és un intent, fracassat, el novembre del 1833: el dia 22 els reialistes de Massanassa i Lliria penetraren a Xiva amb el propòsit d'apoderar-se de la població, punt clau en les comunicacions entre les serres de ponent i les hortes del País Valencià central.⁶ Pel que sembla, el medi polític de València i de l'Horta no era el més favorable per iniciar una insurrecció en nom de D. Carles.

Això no significa, en canvi, que el focus carlí de la capital haja tingut un paper menor dins el naixement del carlisme valencià. Ans al contrari, el carlisme combatent a comarques allunyades tingué unes connexions clares amb

3 bis. AE, CPC., *Espagne*, vol. 17, folis 70, 74 v.

4. Emiliano FERNÁNDEZ DE PINEDO, *Crecimiento económico y transformaciones sociales del País Vasco (1100-1850)* (Madrid 1974), i *El memorial incompleto de D. Julián de Churruga. Un exponente de los antagonismos rurales pocos años antes del estallido de la primera guerra carlista*, «*Revista de Occidente*», núm. 128 (1973), ps. 197-211. Pablo FERNÁNDEZ ALBALEJO, *La crisis del Antiguo Régimen en Guipúzcoa, 1776-1833* (Madrid 1975). Ramón del RÍO ALDÁZ, *Orígenes de la guerra carlista en Navarra (1820-1824)* (Pamplona 1987). Josep FONTANA, *Crisi camperola i revolta carlina*, «*Recerques*», núm. 10 (1980), ps. 7-16. Joaquín del MORAL, *Carlismo y rebelión rural en España (1833-1840): algunas notas aclaratorias e hipótesis de trabajo*, «*Agricultura y Sociedad*», núm. 11 (1979), ps. 207-251.

5. Vicente BOIX, *Historia del País Valenciano* (Madrid i Barcelona 1981), vol. IV, ps. 134, 147, 154-155.

6. Francisco GIMÉNEZ, *Memoria histórica de los hechos de armas y servicios prestados por el batallón de la milicia nacional de la villa de Chiva* (València 1841), p. 2.

les iniciatives del carlisme urbà i, en especial, de la ciutat de València. Al cap de dos anys d'haver-se iniciat la guerra, era opinió corrent que «*Valence avait été avec Tortose le foyer principal des intrigues qui alimentent et nourrissent cette guerre civile... car les apostoliques agissaient au grand jour, à midi, sur la place publique*». ⁷ Destacar això és important, perquè contribueix a relativitzar l'aspecte rural d'una guerra desenvolupada al camp i a comarques perifèriques. Hi ha pocs dubtes sobre el paper decisiu dels cercles conspiratius urbans, formats sovint per funcionaris, nobles i propietaris ben instal·lats en els municipis de l'antic règim. Fou la iniciativa d'aquests sectors, i no la dinàmica pròpia de la conflictivitat rural, la que donà origen al conflicte armat. Pel que fa a València, és coneguda l'eixida del baró d'Hervés, antic corregidor de la ciutat cap a Morella, per tal d'encapçalar l'aixecament. Progressivament, diversos nobles serien descoberts com a implicats en les conspiracions. El cas més important fou el de Joaquim Català, comte de Cirat i ric propietari de l'Horta, que reunia tant armes de foc com cançons anticristines —d'un pèssim gust, anotava el cònsol francès— a la seua residència de Rocafort. El comte de Cirat s'integrà més tard en la junta carlina de Morella. La seua capacitat política sembla haver estat gairebé nulla, però no així el seu paper a l'hora de legitimar el moviment i guanyar suport per al carlisme armat: «*on a besoin de son nom et de l'influence que lui donne dans le Maestrazgo la qualité d'heritier du marquis de Dos Aguas, propriétaire de la fortune la plus considérable de Valence*». ⁸ Potser hi tingué un paper fins a un cert punt semblant Joaquim Cudala, baró de Terrateig, que, a l'igual com l'anterior, ens és descrit com una autèntica nul·litat. El baró, membre inevitable de la junta de Morella, pertanyia a una família estretament relacionada amb els ideòlegs de la fisiocràcia absolutista valenciana. ⁹ També col·laboraren amb la facció els comtes d'Alcúdia i d'Orgaz, aquest darrer senyor d'Alcúdia de Crespins. Més que sospitosos de conspiració carlina, com ha estudiat Isabel Burdiel, ¹⁰ foren el marquès de

7. AE, CPC, *Espagne*, vol. 9, «Rapport annuel sur la situation du Royaume de Valence» (14-III-1835), foli 95.

8. *Id.*, vol. 17 (1838), foli 71v. El comte de Cirat, al temps que era senyor de diversos llocs del País (Agres, Benimeli, Sella, Cirat), pertanyia al reduït cercle de nobles que eren grans propietaris de terres a la particular contribució de València, on posseïa l'any 1828 un total de 42,8 ha. La noblesa solia explotar les terres mitjançant contractes d'arrendament. Simultàniament, la casa de Cirat era emfiteuta del Col·legi del Corpus Christi de València a la senyoria de Burjassot, on probablement explotava amb arrendataris el domini útil de 8,8 ha que posseïa el 1829 (José L. HERNÁNDEZ MARCO i Juan ROMERO GONZÁLEZ, *Feudalidad, burguesía y campesinado en la Huerta de Valencia*, València 1980, ps. 60, 105. Juan ROMERO GONZÁLEZ, *Propiedad agraria y sociedad rural en la España mediterránea. Los casos valenciano y castellano en los siglos XIX y XX*, Madrid 1983, p. 159).

9. Ernest LLUCH i Lluís ARGEMÍ, *Agronomía y fisiocracia en España (1750-1820)* (València 1985), ps. 84-85. Jesús MILLÁN, *Los rentistas valencianos entre el reformismo ilustrado y la revolución liberal*, dins *La ilustración española*, editat per A. ALBEROLA i E. LA PARRA (Alacant 1986), ps. 497-520. La baronessa de Terrateig havia demanat el 1814 el restabliment del règim senyorial. El comte d'Orgaz va repetir la mateixa actitud dues vegades (M. ARDIT, *Revolución liberal*, ps. 222-225, 252).

10. *La política de los notables*, p. 51. P. RUIZ TORRES, *La fi de la noblesa feudal al País Valencià*. El comte d'Alcúdia era un dels emfiteutes més importants d'Albalat dels Sorells, senyoria dels comtes d'Albalat. El baró de Camp-Oliver, per la seua part, posseïa unes 10,5 ha a la particular contribució de València. El comte de Faura reunia la senyoria de diversos llocs (Faura, Frares, Rubau, Benifairó i Santa Coloma), però també posseïa el

León, el comte de Faura i el baró de Camp Olivar, regidors de l'últim ajuntament valencià de l'antic règim.

Sectors elitistes, en part senyorial, però en molt bona mesura consolidats com a propietaris, adoptaren la iniciativa en el carlisme valencià. Un altre problema és que, tot i ser capaços d'iniciar la rebel·lió, els resultés molt difícil consolidar-la. En aquest sentit, el seu paper queda molt lluny del que feren al País Basc homes com el marquès de Valdespina o Verástegui. Mancats de capacitat de maniobra per a organitzar el malestar rural i controlar una població de cert relleu, els dirigents carlins valencians no pogueren consolidar una alternativa armada viable i, per tant, havien de cedir el protagonisme polític a curt termini al sector inclinat a jugar la carta del liberalisme moderat.

Els altres focus de l'alçament carlí mostren unes característiques semblants. A la zona de Xàtiva sorgí un dels nuclis més importants de les comarques centrals. En aquest cas, l'ajuntament, i en especial el síndic D. Antoni Sanchis, adoptaren una decidida actitud anticarlina i es preocuparen d'adoptar mesures preventives. Aquesta actitud els duqué, més tard, a denunciar la passivitat del governador Bernard Peris, la destitució del qual demanarien com a enemic del règim.¹¹ Des del 23 d'octubre es formaren patrulles de vigilància de la ciutat, a les quals concorregueren —«*para que no sea mirado tan interesante servicio con indiferencia*»— membres de l'estat noble, hisendats i del comerç. Els jornalers, en canvi, foren apartats d'aquestes tasques. El clima conspiratiu s'acabà concretant el 3 de novembre en una insurrecció, encapçalada per l'advocat xativenc Marià Magraner, d'uns 40 o 50 reialistes a Montesa, als quals se n'afegiren altres. Fracassat l'intent, tornà a reproduir-se a Canals, Montesa i l'Olleria a partir del 18 de novembre. Segons sembla, Magraner hauria reunit ara uns 400 homes. Atès el control liberal de la ciutat, la insurrecció es produïa al medi rural, però segons les estimacions municipals de Xàtiva el seu origen era clarament urbà: «*por razón de ser los principales cabecillas y muchos sublevados vecinos de esta, y por otras razones, se crehia, no sin fundamento, que el foco de la conspiración existía en esta misma Ciudad*». Les autoritats mobilitzaren un volum important de tropes dels voltants per a perseguir els insurrectes i, d'altra banda, aquests no trobaren una acollida favorable als pobles de la zona. L'alçament massiu que potser esperaven no tingué lloc i, dispersats fins a Cabdet, acabaren derrotats en pocs dies.¹²

Sembla clar que l'actitud del poder local, encara no afectat per la renovació que tingué lloc el 1835, fou determinant d'aquest resultat. Cal observar, d'altra banda, que la figura de Magraner s'adapta a l'esquema dels protagonistes de les primeres insurreccions carlines. No es tracta d'un dirigent camperol,

caràcter de *propietari* típic de la noblesa més actualitzada. Tot i això, passava per una forta crisi financera des de finals del segle XVIII (vid. Juan ROMERO, *Propiedad agraria y sociedad rural*, p. 145. José L. HERNÁNDEZ i Juan ROMERO, *Feudalidad, burguesía y campesinado*, p. 132. José M. IBORRA LERMA, *Realengo y señorío en el Campo de Morvedre*, Sagunt 1981, ps. 178-179. Jorge A. CATALÁ, *Aproximación al estudio de la clase de nobiliaria: la casa de Faura, siglo XVIII*, tesi de llicenciatura, Facultat de Geografia i Història de València 1986).

11. Arxiu Municipal de Xàtiva (AMX), núm. 118, folis 323v. i ss., 372v.-374v.

12. Sobre les patrulles, *id.*, folis 306, 313v-314v; sobre l'origen de la revolta, foli 393v. La sala del crim de l'Audiència havia enviat un comissari a Xàtiva que seguia els moviments dels bandolers i dels sospitosos de conspirar a favor del carlisme.

triat pels seus companys per a dirigir un esclat de protesta rural, sinó d'un personatge notable de la vida urbana: segons paraules de Boix, Magraner era un «*abogado, joven, apreciable por sus circunstancias y amigo de los mismos que, por sus opiniones políticas, podían llamarse sus contrarios*». Val la pena afegir que el dirigent carlí ja havia mostrat la seua orientació política com a regidor de Xàtiva durant el trienni i que, durant l'època absolutista, havia estat regidor per delegació del marquès de Grimaldo, a qui pertanyia el càrrec.¹³

Oriola, per últim, mostra també la impossibilitat d'alçar un nucli urbà important, on el carlisme era fins i tot clarament hegemònic, quan l'aparell polític local no ofería un marge de maniobra. A Oriola no tan sols el bisbe Herrero —que acabà formant part destacada de la junta de Morella—, sinó també alguns dels primers contribuents eren ben coneguts per les seues activitats en el bàndol de D. Carles. D. Matías Sorzano, «de l'estat noble», comerciant, terratinent i prestamista, era ben conegut des del trienni —quan havia estat regidor— per la seua militància a favor de l'absolutisme. L'any 1831 declarà posseir 130 ha al regadiu d'Oriola; 78,3 les conreava pel seu compte, i la resta es repartia entre 31 arrendataris diferents. A la seua mort, el 1862, sembla que ben reconciliat amb el liberalisme moderat, deixà la propietat d'un 1.222 ha, distribuïdes per tot el Baix Segura. D. Manuel Pastor, col·laborador de les forces carlines que ocuparen la ciutat el 1837, havia declarat sis anys abans unes 228 ha al terme d'Oriola, més de la tercera part de les quals eren d'horta. Unes 57 ha regades eren explotades pel seu compte, mentre que tota la resta eren cedides en arrendament.¹⁴

El govern havia previst el control de la ciutat canviant-ne el governador Salinas de Orellana per Epifanio Convoy, vescomte de La Baxthé, i enviant-hi una companyia del batalló disciplinari de Ceuta per a reforçar la guarnició. El vescomte fou enèrgic i no deixà passar els incidents. Des del febrer de 1833, quan tingueren lloc aldarulls de signe carlí a Rojals, s'accentuaren les activitats dels conspiradors. Poc després el governador denunciava aprovisionaments d'armes al lloc de Sant Fulgenci per part de l'alcalde i el comandant de reialistes. La nit del 17 de març es mostrà decidit a «*acuartelarme con la compañía de Ceuta y hacer fuego al público*», arran d'uns avalots a Oriola en què, amb presència de gent disfressada i armada, s'havia cridat *mueran los negros* i *muera la puñetera de la Reyna* pels carrers de la ciutat.¹⁵ Tot i això, no pogué impe-

13. La frase de Boix sobre Magraner, a *Xàtiva. Memorias, recuerdos y tradiciones de esta antigua ciudad* (Xàtiva 1857), ps. 388-389. Les dades sobre la regiduria que va ocupar a l'ajuntament procedeixen d'AMX, núm. 105, folis 84v, 86v; núm. 108, folis 328v-330v.

14. Les dades sobre el patrimoni de Sorzano i Pastor procedeixen de l'Arxiu Municipal d'Oriola (AMO), *Equivalente, 1831*, i de l'Arxiu Històric d'Oriola, *Protocolo de Ramón Roca, 1867*, folis 431-815v. A finals de la dècada del 1820 Sorzano era emfiteuta del capítol catedral d'Oriola al lloc de Bigastre, on posseïa 4,38 ha d'horta. Per aquestes pagava en concepte de cens emfiteutic unes 38 lliures aproximadament. El 1827, en canvi, les va arrendar per 200 lliures l'any (*id.*, *Protocolo de Joaquín Ibáñez, 1827*, folis 465-466). Sobre l'evolució de Sorzano, Jesús MILLÁN, *Antiliberalisme, protesta i subordinació popular al sud del País Valencià. El tradicionalisme polític en el desenvolupament d'una agricultura intensiva*, «Recerques», núm. 16 (1984), ps. 108-111. En el cas de don Manuel Pastor, es tractava, molt probablement, de l'hereu d'una família que havia privatitzat grans extensions del reialenc durant el segle XVIII (Jesús MILLÁN, *Rentistas y campesinos*, Alacant 1984, ps. 174-175, 220, n. 36, 327).

15. Arxiu de la Diputació de València (ADV), *Govern civil. Ordre públic, 1833*,

dir que esclatés un aixecament carlí entre el 23 i el 24 de novembre. Sembla que hi hagué enfrontaments violents amb les tropes de la guarnició, en l'organització dels quals tingué una part important el toc a sometent de les campanes de Sant Jaume —al Raval Roig, barri popular de forta tradició reialista— i a la petita població de Desemparats, a l'horta propera a la ciutat. A diferència, però, del juliol de 1822, els insurrectes no foren capaços ara d'expulsar les tropes del nucli urbà. L'any següent fracassava l'intent del rector de Molins, que havia aixecat una partida. Mossèn Flores fou afusellat tot seguit a Oriola. A l'estiu del 1835 seria afusellat a València l'advocat Sepulcre, que també hi havia estat implicat.¹⁶

Aquests fets fan pensar que es tractava d'un carlisme impotent per a organitzar-se, dirigit per un sector de les classes dominants i condicionat per una gran discontinuïtat geogràfica. El carlisme valencià acabaria per estabilitzar-se lluny d'aquestes zones on inicialment havia esclatat. Ni l'Horta, ni la Costera ni el Baix Segura serien escenari del domini de les forces carlines, sinó, com a molt, teatre d'incursions des de bases de partida ben remotes. Aquest problema condiona la nostra apreciació sobre l'abast real de l'opció carlina al País Valencià. La coneguda eixida del baró d'Hervés cap a Morella, l'octubre del 1833, mostrava ja l'opció dels carlins pel nord del país, d'una manera semblant a allò que ja havia fet el reialista il·licità Sempere durant el Trienni Liberal. Resta per aclarir fins a quin punt l'opció pels Ports i el Maestrat obeïa a raons estratègiques o a la presència d'un suport predominant al carlisme entre la població.¹⁷ D'una manera o una altra, aquest suport no estigué absent. En qualsevol cas, els carlins, malgrat la complicitat inicial que els havia lliurat Morella, foren incapaços de mantenir la ciutat. Successivament derrotats, els insurgents continuaren dispersos i sense entitat militar fins a la primavera del 1834. Seria llavors, després de sorprendre els liberals a Daroca, que van considerar-se prou forts com per a intentar una expansió fora de les muntanyes del Maestrat. Sembla que el màxim cap militar, Carnicer, confià per un temps en un important alçament carlí a la meitat meridional del país: calculava que s'aixecarien 1.000 homes prop d'Alacant, uns 2.000 a l'horta d'Oriola, 2.000 més a la Vall de Gallinera i la Marina, i uns altres més es farien forts a la serra d'Énguera.¹⁸ Tanmateix, Carnicer es decidí de moment a passar l'Ebre i intentar l'enllaç amb els carlins catalans. La derrota de Maials (abril del 1834) significà l'inici d'una nova dispersió dels efectius.

La recuperació militar seria obra de Ramon Cabrera i es basaria en la consolidació d'una zona a cavall entre el Baix Aragó i el País Valencià on podria preservar les seues tropes. Les victòries de Casp i la Iessa (maig-juny del 1835) li van permetre, per primera vegada, introduir-se a les zones del regadiu

«Partes dados a la superioridad sobre las ocurrencias del día 17 de marzo en Orihuela y turbación acaecida con este motivo», oficios del gobernador d'Oriola (17 i 18-III-1833).

16. Els esdeveniments d'Oriola, a Arxiu Municipal de Bigastre, *Documentos varios, 1811-1850*. L'afusellament de Sepulcre, que suggereix una implicació no merament eclesiàstica en l'aixecament de Molins, a Isabel BURDIEL, *La política de los notables*, p. 173.

17. Vid. Vicente MESEGUER, *La sublevación carlista del 11 de noviembre de 1833 en El Maestrat y Morella*, «Centro de Estudios del Maestrazgo», núm. 17 (1987), ps. 49-60.

18. Dámaso CALBO Y ROCHINA DE CASTRO, *Historia de Cabrera y de la guerra civil en Aragón, Valencia y Murcia* (Madrid 1845), p. 32.

litoral. Des de llavors el cap tortosí anà enfortint les seues bases al Baix Aragó i multiplicant les incursions cap al País Valencià central —via Xelva, Llíria i Xiva—, el Maestrat i el sud de Catalunya. Les unitats comandades per Llagostera, Tallada, el Serrador, Quílez i Forcadell —que arribaria a Oriola el 1837— tingueren, des del 1836, una funció semblant: escampar el radi d'acció, distreure forces enemigues, reclutar homes i apoderar-se de recursos a zones d'agricultura més desenvolupada. Això permetia enfortir el territori prèviament dominat a les muntanyes del nord. Malgrat tot, la fortalesa de Morella no acabaria de caure en mans dels carlins fins al gener del 1838, és a dir, quan faltava poc més d'un any perquè el conveni de Bergara finalitzés la guerra al País Basc.

La mena de guerra que conduïen els carlins no permet d'identificar l'espai dels bàndols en conflicte amb la distribució territorial de les opcions polítiques. Hi havia zones carlines ben lluny del radi d'acció normal de les forces de Cabrera. Al seu torn, les temporals incursions carlines no tenien un sentit d'alliberament o de correcció de l'ordre social, sinó més aviat una finalitat d'aprovisionament per la via ràpida i de perjudicar l'enemic. És probable que aquesta lògica condicionés el grau d'adhesió a la causa de molts dels visitats temporalment per les tropes de D. Carles.¹⁹

Una manera d'aproximar-se a la sociologia d'aquest carlisme militar pot consistir a conèixer l'origen dels seus dirigents. He utilitzat el llibre *Vida y hechos de los principales cabecillas facciosos de las provincias de Aragón y Valencia*, publicat per un anònim «emigrado del Maestrazgo», que sembla haver estat ben informat.²⁰ Aprofitant les dades d'aquestes 25 biografies, he elaborat el quadre 1.

L'origen geogràfic que s'observa és a les zones de domini efectiu dels carlins i que constitueixen la base de la seua força militar. Prop de la meitat d'ells procedien de la zona que s'estén a amdues parts del límit entre el País Valencià i Aragó, amb un clar predomini dels originaris del costat valencià. Els originaris de l'Alt Maestrat, l'Alt Millars i l'Alt Palància —amb el buit de l'Alcalatén— representen gairebé un terç de la llista. Una importància igual tenen les comarques meridionals de Catalunya. El Montsià i el Baix Ebre aporten un percentatge igual al de les tres comarques valencianes esmentades. En especial, cal destacar el pes d'Uldecona, «*villa célebre en los anales del carlismo por los cabecillas que ha dado a la facción, y por su decisión fanática en favor del pretendiente*» i lloc on «*abiertamente se reclutaba para la facción*», en paraules del mateix autor de les biografies dels guerrillers.²¹ Els aragonesos, sempre d'una zona fronterera amb el País Valencià i el sud del Principat, representen el 24 per 100. En darrer lloc, només dos —José Arévalo i Miquel

19. L'evolució de les relacions entre els camperols i els carlins es pot veure en el cas analitzat per Pere PASCUAL, *Carlisme i societat rural, la Guerra dels Set Anys a la Conca d'Odena (La visió d'un pagès: Martí Vidal, de Gallardes)*, «Recerques», núm. 10 (1980), ps. 51-91.

20. Publicat a la impremta de López (València) el 1840. Segons alguna referència, l'autor podria haver estat el republicà vinarossenc W. Ayguals d'Izco (cf. Alberto FERRÉ, *Historia de Uldecona y su entorno geográfico* [Ajuntament d'Uldecona 1983], p. 278).

21. *Id.*, ps. 145-146, 231.

Sancho (a) «el Frare Esperança»— poden comptar-se entre els procedents del País Valencià central.²²

Molt més difícil és intentar fer-ne una aproximació sociològica. Només coneixem les dades familiars de 12 d'aquests guerrillers. Un terç són qualificats com d'origens «benestants». En 21 casos s'indica l'activitat professional, que es resumeix en 4 jornalers i llauradors, 4 dedicats al transport, 6 militars, escrivans i clergues i 7 ocupats en l'artesanía, la venda de productes diversos o tasques auxiliars del culte. En conjunt, el tipus de gent que per professió podien disposar d'una certa autoritat i coneixement de la societat rural. Els caps militars carlins no eren membres indiferenciats d'un conjunt de camperols pobres avalotats. Els jornalers i llauradors hi eren clarament minoritaris. Una part significativa dels que manaven els soldats de D. Carles gaudia d'una posició relativament còmoda que fa impossible identificar-los amb els darrers rengles de la societat. D'altra banda, una minoria significativa pertanyia a un món superior al de la societat rural: el dels militars, buròcrates i clergues residents a les capitals comarcals. Queda clar, també, que en bona mesura es tractava de la mena de dirigents amb una opció política prèvia al conflicte successori, decantada com a mínim a favor del realisme durant el Trienni. Aquesta experiència també explicaria la seua promoció a caps de colla dels rengles carlins dels Maestrat.

Per últim, una consideració del desenvolupament cronològic del carlisme valencià pot ser útil a l'hora de valorar el paper de les oligarquies dirigents i relativitzar el caràcter popular de la revolta. El carlisme s'enfortí al País Valencià sobretot a partir del 1836, és a dir, justament a partir del trencament amb el moderantisme continuista de l'Estatut Reial i la imposició d'un sistema socialment més obert que conduiria a la constitució del 1837. No es pot ignorar que el punt d'inflexió que suposaren les anomenades revolucions del 1835 i el 1836 permeté una participació política i uns canvis socials que el règim rígida-ment oligàrquic de l'Estatut impedia eficaçment. En aquest sentit, la dinàmica expansiva del carlisme —a partir d'aquesta inflexió de signe progressista— és lluny de confirmar les interpretacions del moviment carlí com a reacció al conservadorisme pactista del procés revolucionari protagonitzat per la burgesia. El carlisme, alçat en armes molt abans de qualsevol signe d'obertura liberal, es feia més fort quan la revolució trencava amb el moderantisme continuista. En canvi, sota un règim no constitucional com era l'anterior al 1836, el partit de D. Carles no havia passat d'uns límits modestos. Aquesta trajectòria suggereix, una vegada més, que no era una dinàmica popular autònoma allò que marcava el ritme d'expansió del carlisme, sinó més aviat el suport que li donaven alguns sectors dels grups dominants. L'avenç del progressisme, sobretot a partir del 1835, afavorí que alguns sectors oligàrquics, predisposats a acceptar l'Estatut Reial, preferiren en canvi el règim de D. Carles més que no l'establert arran de les revoltes de l'estiu del 1836. Que aquesta interpretació és versemblant ho confirmen les observacions del cònsol francès a partir dels fets del 1836 a València: «*Il est aisé d'en juger les résultats: Toutes nos*

22. Per al cas del Baix Aragó, Vicente PINILLA NAVARRO, *Teruel (1833-1868): revolución burguesa y atraso económico* (Terol 1986), on s'insisteix en la importància del camperolat empobrit i la crisi de l'artesanat com a rerafons social del carlisme (ps. 30-31, 42-45, 47, 69-77).

femmes deviennent carlistes, disait il y a peu de jours un libéral irréprochable. On conçoit en effet que l'agitation continuelle [...] convienne mal à beaucoup de gens et ramène insensiblement les vœux du pays vers un régime sous lequel un grand nombre d'actes arbitraires et tyranniques étaient commis sans doute, mais sous lequel on n'attaquait pas la quietude des masses, et on ne nuisait à la fortune publique et privée que d'une manière négative en étouffant les développements qui auraient pu l'accroître ou l'assurer. Ces considérations expliquent le progrès croissant du parti de Dn. Carlos dans le Royaume de Valence.»²³

Aquesta evolució, que caracteritza el carlisme des del principi com a «partit d'ordre», posa en relleu el paper clau del conservadorisme d'un sector de les classes altes, temoroses de la radicalització liberal, com a autèntic motor del carlisme. La qual cosa, d'altra banda, duu a considerar subalterna la mobilització popular que, innegablement, trobà una forma d'expressió sota la bandera de Carles V.

La mobilització popular: una aproximació als combatents carlins del País Valencià central

¿Quina ha estat l'aportació de les comarques centrals als efectius del carlisme combatent? L'aproximació que he realitzat es basa en una font limitada. El seu origen es troba en la circular adreçada, al començament de novembre del 1836 per la Comissió d'Armament i Defensa de València a tots els alcaldes de la província per tal que remetessin les llistes dels veïns dels quals hi hagués notícies o sospites d'haver-se incorporat a la facció. Durant la segona quinzena de novembre enviaren aquestes llistes 132 municipis, on feien esment de 621 carlins, presos, morts o que lluitaven encara en aquells moments.²⁴ Les dades, per tant, tenen una limitació temporal ben precisa. Es tracta, en tot cas, d'un balanç fins al novembre del 1836, és a dir, quan la capacitat d'actuació de les tropes carlines al conjunt del País amb prou feines havia començat a incrementar-se notòriament. El cònsol francès estimava que els soldats carlins havien passat en un any de 900 a 6.000-10.000 homes, amb uns 250 cavalls. Dos anys més tard calculava «prudèntment» les forces de Cabrera en uns 15.000 homes.²⁵ Segons això, sembla clar que les llistes de València del 1836 no reflecteixen l'increment dels efectius que s'estava produint en aquelles dates. Cal admetre, doncs, que dades globals sobre tot el període de la guerra podrien alterar els resultats ací obtinguts.

23. AE, CPC, *Espagne*, vol. 11, foli 212.

24. ADV, *Quintas. Milícies provincials* B-10, lligall 1, exp. 2. Val la pena observar que la xifra de carlins, des d'un punt de vista relatiu, no és massa elevada. Cantàbria —per bé que tot al llarg de la guerra— proporcionà més de 700 homes al carlisme (M. A. SÁNCHEZ GÓMEZ, *El primer carlismo montañés: aspectos sociales y localización geográfica*, Santander 1985, p. 19). Més significatiu resulta que Domènec Forcadell alistés 275 homes, tan sols del terme d'Oriola, durant els tres dies que les seues forces van ocupar la ciutat (Jesús MILLÁN, *Rentistas y campesinos*, p. 432, n. 22).

25. AE, CPC, *Espagne*, vol. 11, foli 212; *Id.*, vol. 17, foli 73. Aquestes estimacions coincideixen amb les subministrades per Antonio Piralá, excepte pel que fa a la xifra inicial (*vid.* Vicente PINILLA NAVARRO, *Teruel (1833-1868)*, p. 74).

QUADRE I

	<i>origen social</i>	<i>lloc de naixement</i>	<i>residència</i>	<i>professió</i>	<i>antecedents</i>
ARÉVALO, José	pares amb <i>don</i>	Capileira	Sagunt	militar	reialista 1822, cap de reial.
BADIA, José	—	Corts d'Arenós	Montan	obrer de vila	—
BARREDA, Vicent	amo de mas	Benassal	Benassal	llaurador	—
BELTRAN, Pere	—	Ulldecona	Ulldecona	jornaler	reialista 1822
BONET, Romà	—	Vinaròs	Tortosa	seminarista	—
BOSQUE, Joaquín	—	Calanda	Calanda	tenaller	—
CALDERO, Felip	el pare patró de vaixell	Tortosa	Tortosa	mariner	—
CARNICER, Manuel	pares llauradors	Alcanyís	Alcanyís	—	reialista 1822
CASADEVALL, Lluís	pares artesans	Vic	Vic	—	reialista 1820
CATALAN, Benito	—	Corts d'Arenós	Nogueruelas	esquilador, soldat	G. del Francès, reialista
FORCADELL, Domènec	pares llauradors benestants	Ulldecona	Ulldecona	—	reialista 1822
FORT, Domènec	—	Tortosa	Tortosa	escrivà	—
GÓMEZ, José	pares llauradors pobres	Sogorb	Sogorb	escrivà	—
GONZALEZ, Fco.	—	Montanejos	Baraques	sedacer, venedor de sabó	—
HERRERO, Vicente	—	Egea de Albarr.	Gúdar	organista	reialista 1822
JULVE, Miguel	—	Cirat	Cirat	carnisser, bandoler	—
MIRALLES, Josep	pare masover	Vilafrancà	Benassal	serrador	G. del Francès, reialista
NAVARRO, Pascual	—	Pobla d'Arenós	Pobla d'Arenós	jornaler, traginer	—
N., Joaquín	—	Manzanera	Manzanera	traginer	—
PERCIVA, D. Vicent	pares acomodats	Alcalà de Xivert	el Puig-Tortosa	frare, canonge	G. del Francès, reialista
QUÍLEZ, Joaquín	pares llauradors pobres	Alcanyís	Alcanyís	jornaler	—
SANCHO, Miquel	pares llauradors acomodats	Llíria	Llíria	traginer, contrabandista	—
TALLADA, Antoni	—	Ulldecona	Ulldecona	jornaler	—
VILLANUEVA, Pedro	—	Olba	Olba	intermediari ind. domèstica	—
VISCARRO, Joan B.	pares llauradors	Ulldecona	Ulldecona	—	reialista, malcontent

D'altra banda, sempre es pot discutir la precisió de les llistes elaborades per les autoritats locals. Tanmateix, alguns indicis fan pensar que la relació no pot ser rebutjada sense més per ocultació. A Xàtiva, el juliol d'aquell any, l'expedient local obert arran de l'entrada de les forces de Quílez arplegava 29 noms. Els 37 denunciats que foren inclosos en la llista remesa a València mesos més tard mostren que les autoritats havien fet memòria dels que s'havien incorporat en altres ocasions.²⁶ L'elevada xifra de l'Olleria, d'altra banda, indica que la distància de les autoritats provincials no contribuïa per força a amagar els carlins. És significatiu, fins i tot, que el mapa resultant d'aquestes llistes siga confirmat pels informes del cònsol francès, que anys més tard tendia a reduir la capacitat de mobilització del carlisme dins la província de València. Segons això, seria possible explicar la diferència entre els 621 carlins valencians del 1836 i l'augment dels efectius de Cabrera primordialment pels efectes del reclutament fora de les comarques centrals i, en primer lloc, als territoris ocupats més al nord. No es pot oblidar, al capdavant, que els militants carlins no es reduïen als que efectivament agafaven les armes, i en la pràctica era possible un suport de fet al carlisme en llocs on els combatents eren ben escassos. Potser en aquesta línia, els redactors de les llistes d'Alzira van afegir aquesta frase, per tal d'explicar la inclusió de només tres veïns com a militants de D. Carles: «*Aunque como todos los pueblos cuenta este muchos enemigos de la libertad, no son de los que toman las armas en favor del pretendiente.*»

Mesurar el pes relatiu dels militants requereix conèixer la xifra global de població de cada lloc. Topem ací amb la manca de dades generals fiables i no massa allunyades en el temps de l'any 1836. Tot i ser conscient de les seues probables deficiències, he utilitzat les xifres subministrades per Miñano,²⁷ cosa que obliga a considerar força provisionals els resultats d'aquesta anàlisi (quadre II).

	<i>carlins</i>	%
Camp de Morvedre	16	2,5
Camp de Túria	102	16,4
Horta	60	9,6
Serrans	207	33,3
Foia de Bunyol	10	1,6
Vall de Cofrents	5	0,8
Canal de Navarrés	3	0,4
Racó d'Ademús	1	0,1
Ribera Alta	28	4,5
Costera	52	8,3
Vall d'Albaida	134	21,5
Safor	3	0,4

621

26. AMX, núm. 1.426, «Sobre los bienes sequestrados a los que se incorporaron a las filas rebeldes». Un expedient simultani, «Sobre los bienes sequestrados á los que se incorporaron en las filas rebeldes, ó pasaron a pueblos cuyas autoridades reconocian el Gobierno de D. Carlos. 1836», arplega 32 noms. L'any 1839 es féu una llista (*id.*, «Emigrados», 30-VIII-1839) dels que s'havien unit als carlins o «*que hayan tomado partido por ellos*» que reuneix 22 noms.

27. *Diccionario geográfico-estadístico de España y Portugal* (Madrid 1827). He procurat de tenir en compte les dades de població rectificades a l'apèndix de la mateixa obra.

Les dades anteriors, que mostren la distribució dels efectius, són agrupades per comarques.

Els carlins de les comarques centrals provenien dels Serrans i el Camp de Túria, per una banda, i de la Vall d'Albaida i la Costera, per una altra. El primer cas reflecteix la immediatesa geogràfica a la zona ocupada pels insurgents. El Villar de l'Arquebisbe (amb un 7 per 100 de la seua població total en les files de D. Carles), Loriguilla, Domenyo i Benaguasil (entre 2 i 1 carlí cada 100 habitants) aporten els contingents relatius més elevats. Al sud de la província de València, l'Olleria assoleix uns nivells totalment comparables, cosa que cal fer notar si tenim en compte la distància respecte a les bases d'operacions del carlisme armat.

Crida l'atenció dins d'aquest quadre tant el pes del nucli meridional —cosa que fa pensar que Carnicer no estava mal informat del tot el 1834—, com l'escassa presència relativa de la Ribera del Xúquer (a la Ribera Baixa no hi ha cap carlí) i de l'Horta de València. Sembla, sobretot, que la imatge d'un camperolat de l'Horta ben predisposat cap al carlisme no siga confirmada per les xifres migrades del 1836. L'escassa contribució d'aquesta comarca als efectius carlins contrasta fortament amb la seua elevada densitat demogràfica, que la collocava en una posició hegemònica dins el repartiment de la població de les comarques centrals. Les xifres relatives sobre la població de cada lloc confirmen la mateixa idea: aquesta reserva d'homes no ha estat, si més no fins al 1836, un lloc favorable al reclutament per defensar Carles V. Tanmateix, l'Horta i la Ribera eren objectiu preferent de les incursions carlines. Els seus partidaris es trobaven, en canvi, més al sud.

Els informes del cònsol francès confirmen també aquesta distribució geogràfica. Al sud de la línia Nules-Xelva no es pot parlar d'un país carlí quant a les inclinacions polítiques dominants. «*La Olleria est à peu près la seul point dans la province de Valence proprement dite où l'opinion carliste ait une certaine ardeur.*» Evidentment, l'Horta i la Ribera passaven desapercebudes com a nius de carlins. A la resta del País Valencià, «*l'opinion absolutiste est en force à Orihuela; cette ville et ses environs sont fort mal disposés pour la cause de la Reine... Dn. Carlos trouverait encore quelques partisans à Elche.*» I, per fi, «*Jabea sur le littoral et La Olleria à l'intérieur, l'un et l'autre bourgs de peu d'importance, sont les seuls points suspects.*»²⁸

Si comparem aquesta distribució del carlisme amb la geografia de la revolta de Pep de l'Horta, 35 anys enrere, trobem ben poques coincidències. La revolta antisenyorial transcorregué principalment a l'Horta i la Ribera, zones que destaquen el 1836 per la poca implantació de la militància carlina en relació amb altres comarques. La Vall d'Albaida i la Costera tan sols foren afectades d'una manera marginal per la revolta del Pep, i els Serrans i el Camp de Túria no foren pràcticament tocadés.²⁹ En canvi, els antics escenaris de la mobilització antisenyorial semblen adoptar una altra evolució política, ben poc receptiva al carlisme. Tenim, de fet, prou referències de la presència del pro-

28. AE, CPC, *Espagne*, vol. 17 (1838), folis 75-76. Segons l'informe, Alacant és clarament «*partisan, non du gouvernement actuel, mais de la cause de la Reine.*» Alcoi, en canvi, «*est loin d'être dans une position aussi favorable*» i es refereix a les dificultats de la seua defensa.

29. M. ARDIT, *Revolución liberal*, ps. 111-112.

QUADRE II

	<i>carlins</i>	<i>habitants (1826)</i>	<i>quocient</i>
<i>el Camp de Morvedre</i>			
Alfara d'Algímia	1	560	0,00178
Benifairó de les Valls	2	729	0,00274
Estivella	1	1.278	0,00078
Petrés	2	1.400	0,00142
Quart de les Valls	1	658	0,00159
Sagunt	9	6.273	0,00143
<i>el Camp de Túria</i>			
Benaguasil	33	3.158	0,01040
Benissanó	5	811	0,00616
Bétera	2	1.823	0,00109
Llíria	54	10.256	0,00526
Olocau	1	490	0,00204
la Pobla de Vallbona	5	1.838	0,00272
Vilamarxant	2	1.231	0,00162
<i>l'Horta</i>			
Alaquàs	10	1.582	0,00632
Alboraia	5	2.793	0,00179
Albuixec	1	883	0,00113
Aldaia	2	1.991	0,00100
Alfara del Patriarca	1	821	0,00121
Catarroja	2	4.509	0,00044
Godella	12	1.289	0,00930
Manises	1	1.617	0,00061
Massanassa	2	1.859	0,00107
Mislata	2	1.250	0,00160
Montcada	5	2.500	0,00200
Museros	1	1.019	0,00098
la Pobla de Farnals	3	961	0,00312
el Puig	4	2.054	0,00194
Quart de Poblet	1	1.439	0,00069
Rafelbunyol	1	1.201	0,00083
Rocafort	3	362	0,00828
Torrent	3	4.493	0,00066
Xirivella	1	1.127	0,00088
<i>els Serrans</i>			
Andilla	10	1.300	0,00769
Calles	10	1.732	0,00577
Domenyo	15	850	0,01760
Loriguilla	9	496	0,01800
Toixa	9	1.767	0,00509
el Villar	153	2.173	0,07040
Xulcella	1	1.407	0,0007'

	<i>carlins</i>	<i>habitants (1826)</i>	<i>quocient</i>
<i>La Foia de Bunyol</i>			
Alboraig	3	679	0,00441
Xest	7	4.231	0,00165
<i>la Vall de Cofrents</i>			
Xarafull	3	1.830	0,00163
Zarra	2	906	0,00220
<i>la Canal de Navarrés</i>			
Xella	1	1.156	0,00086
Navarrés	2	1.585	0,00126
<i>el Racó d'Ademús</i>			
Ademús	1	3.795	0,00026
<i>la Ribera Alta</i>			
Alberic	2	3.185	0,00062
l'Alcúdia	3	3.000	0,00100
Algemesí	5	10.989	0,00045
Alzira	3	12.980	0,00023
Benifaió	1	1.776	0,00056
Carcaixent	12	8.219	0,00146
Montserrat	2	1.012	0,00197
<i>la Costera</i>			
l'Alcúdia de Crespins	3	686	00,00437
Anauir	2	—	—
Canals	1	3.436	0,00029
la Font de la Figuera	1	2.246	0,00044
Moixent	2	3.171	0,00063
Montesa	4	1.011	0,00395
Vallada	2	1.836	0,00108
Xàtiva	37	15.000	0,00246
<i>la Vall d'Albaida</i>			
Aielo de Malferit	1	3.156	0,00031
Albaida	15	3.986	0,00376
l'Alforí	2	523	0,00382
Bèlgida	1	1.095	0,00091
Beniatjar	1	589	0,00169
Benigànim	15	4.552	0,00329
l'Olleria	66	3.684	0,01791
Ontinyent	33	12.000	0,00275
<i>la Safor</i>			
Gandia	2	6.049	0,00033
el Real de Gandia	1	679	0,00147

gressisme i el republicanisme a la Ribera i, si més no, entre alguns sectors de la població rural dels voltants de València.³⁰

A la vista d'aquesta distribució, s'haurien de marcar les diferències entre l'ambient social que donà suport a l'agitació antisenyorial el 1801 i el desenvolupament posterior del moviment carlí. La revolta de Pep de l'Horta mostrà la capacitat dels emfiteutes enriquits per a arrossegar un sector important de la població de certes zones a una lluita antisenyorial activa i directa. Allò que assenyalen les dades del 1836 és que aquesta experiència no fou transformable en l'adhesió al carlisme. Les possibles frustracions derivades de l'assaig liberal s'haurien transformat, en tot cas, cap a la desmobilització o cap a diverses línies del liberalisme progressista. A l'altura de tres anys de guerra, el carlisme no sembla haver estat l'hereu d'aquest eventual descens.

Per entendre les motivacions de l'arrelament del carlisme caldria conèixer més de prop les condicions locals, que tant pes han d'haver tingut en un fenomen geogràficament discontinu com aquest. Algunes dades, més aviat impressionistes, de Miñano suggereixen una relació amb una agricultura local insuficient per a cobrir les necessitats de la població, allò que empeny cap a altres activitats o a treballar altres terres. Els veïns del Villar eren «*muy laboriosos, pues no contentos con beneficiar su término, salen a trabajar en los pueblos comarcanos*». A l'Olleria hi havia 3 fàbriques d'aiguardent, 1 de teulades, 2 de vidre i prou telers. A Godella, el lloc amb major pes relatiu del carlisme de l'Horta, la majoria de la població es dedicava a «*labrar chocolate que llevan a vender a Valencia*».³¹ Els veïns de Benifairó de les Valls es dedicaven poc al camp, puix que «*la mayoría son arrieros*». Segons una estadística del 1832, Albaida tenia 6 fàbriques de sabó, 5 de cera, 5 de llenç i 2 d'aiguardent que

30. L'estancament de la renda des de finals del segle XVIII i una clara solidaritat dels arrendataris contra els desnonaments poden haver afavorit l'acumulació de determinats sectors del camperolat de l'Horta. De fet, un sector dels llauradors es beneficià de la desamortització de Godoy (vid. Joaquín AZAGRA, *La desamortización de Godoy en Valencia (1799-1807)*, València 1986; M.ª Cruz ROMEO, *La gestión burguesa de la tierra i la desamortización de Godoy a Valencia*, «Recerques», en premsa. Fernando ANDRÉS ROBRES, *Crédito y propiedad de la tierra en el País Valenciano (1600-1810)* València 1987, ps. 286-289; Jesús MILLÁN, *Renda, creixement agrari i reformisme. L'oposició valenciana al reformisme agrari borbònic*, «Estudis d'Història Contemporània del País Valencià», núm. 5, 1984, ps. 217-218, 221-223). L'extensió del progressisme en el medi rural de l'Horta és suggerida a les publicacions de l'època (Iris M. ZAVALA, *Masones, comuneros y carbonarios* [Madrid 1971], p. 19; Enric BALAGUER, *Revolució burgesa i qüestió nacional a través d'«El Mole» (1837, 1840-1841)*, «La Rella», núm. 3, 1984, ps. 51-61). La intervenció dels «llauradors» en els aldarulls del 1835 a València es discutida per Isabel BURDIEL, *La política de los notables*, ps. 174-178. La tradició republicana a la Ribera, a Joaquín AZAGRA, *El bienio progresista en Valencia* (València 1978), i Josep FONTANA, *Els successos de novembre del 1842 a València. Notes per a una història del republicanisme valencià*, «Primer Congreso de Historia del País Valenciano» (València 1974), vol. iv, ps. 359-373.

31. Respecte a aquest lloc i a altres de l'Horta, pot ser d'interès assenyalar alguns indicis de resistència social al començament de la desamortització de Godoy, documentats per M.ª Cruz ROMEO, *La gestión burguesa de la tierra i la desamortización de Godoy a Valencia*. Aquest fenomen potser s'ha de relacionar amb la tendència a contractar nous arrendataris per part dels compradors de terres (Joaquín AZAGRA, *La desamortización de Godoy en Valencia*, p. 75, n. 10). Algunes informacions sobre el carlisme a Godella a Manuel CHUST, *Ciudadanos en armas. La milicia nacional en el País Valenciano (1834-1840)* (València 1987), p. 108.

ocupaven 108 treballadors. Ontinyent, segons la mateixa font, era un nucli industrial més destacat, amb 39 fàbriques de llenç i paper que donaven feina a 640 treballadors. Uns altres pobles són caracteritzats per una forta presència d'arrendataris, de vegades amb dedicacions artesanals complementàries. Els habitants de Benissanó eren «*casi todos arrendatarios pobres*» i treballaven l'espart. Això mateix s'esdevenia a Alaquàs: «*las tres cuartas partes de sus vecinos son labradores colonos*», i la resta treballava la ceràmica. Segons referències de finals del segle XVIII, Benaguasil era dels pobles relativament afavorits del Camp de Túria, compte fet que conjugava un cert regadiu amb una relativa presència de l'artesanat.³²

A partir d'aquestes dades, potser convindria relativitzar la impressió d'un carlisme exclusivament agrari. Com es veu, les dedicacions artesanals no manquen d'importància als pobles més carlins. A Xàtiva, com a Oriola, els voluntaris reialistes eren majoritàriament artesans. No resulta estrany, doncs, trobar que els mestres dels gremis oriolans es pronunciaren durant l'últim període absolutista en contra de la lliure competència en les vendes, tot utilitzant una retòrica agressiva contra el sistema constitucional. Els voluntaris reclutats per Forcadell a Oriola el 1837 procedien en més de tres quartes parts del nucli urbà, on l'artesanat havia tingut tradicionalment un pes major que la població agrària.³³ Probablement, per tant, els processos que afectaven la indústria urbana van tenir un paper important entre les experiències que van conduir al sorgiment del carlisme valencià.

El predomini de la senyoria reflecteix l'hegemonia d'aquest règim pel que fa al nombre d'unitats de població, sobretot en el cas dels llocs petits: Benasal, el Villar, Domenyo, Godella, Benissanó, Benaguasil, Albaida i Xàbia —per esmentar llocs amb un pes reconegut de la militància carlina— eren senyories. En canvi, el reialenc aportà algunes de les places fortes del carlisme valencià: aquest és el cas de les ciutats de Morella, Oriola i Xàtiva, així com de les viles de l'Olleria i Ontinyent.³⁴ S'afegeix a aquesta diversitat jurisdiccional un grau d'evolució econòmica gens menyspreable. Seria erroni associar les zones carlines que es desprenen d'aquestes dades amb la idea que es pot tenir d'un País Valencià interior dominat per una agricultura endarrerida i de subsistència. No era aquest el cas de les comarques centrals més decantades cap al carlisme: l'Alt Palància, els Serrans, el Camp de Túria i la Vall d'Albaida havien

32. El terme *fàbrica* no s'ha d'identificar necessàriament amb producció concentrada. A més a més, la «fàbrica» era compatible amb determinades manipulacions de l'artesanat gremial i del treball domèstic, com ha mostrat Jaume TORRAS, *Fabricants sense fàbrica. Estudi d'una empresa llanera d'Igalada (1726-1765)*, «Recerques», núm. 19 (1987), ps. 145-160. Les dades sobre Albaida i Ontinyent, a AMX, *Estadística*, «Estado general de las fábricas que hay en esta ciudad y su término», sense classificar. Alfred BERNABEU i Enric LLIN, *Camperols, menestrals i privilegiats. Ontinyent 1735-1802* (Ontinyent 1985). Sobre la zona de Lliria, Josep M. JORDAN, *El Camp de Túria* (València 1981), ps. 41-46.

33. Per a les dades de Xàtiva i Oriola, AMX, núm. 1.340-1.341, exp. 20; AMO, *Facció de Forcadell, 1837*; Jesús MILLÁN, *Rentistas y campesinos*, ps. 421, 432; i J. MILLÁN i I. MACIÀ, *Especialización agrícola y atraso industrial: el Bajo Segura en el siglo XIX*, treball d'investigació inèdit (Alacant 1987), ps. 230, 243.

34. El règim jurisdiccional a principis del segle XIX al País Valencià, a Antonio GIL OLCINA, *La propiedad señorial en tierras valencianas* (València 1979), ps. 107-117.

desenvolupat una important producció vitícola i d'aiguardent que, a les acaballes del segle XVIII, es trobava altament comercialitzada.³⁵

És possible conèixer un poc millor l'estructura social d'Uldecona, el gran nucli carlí de l'extrem sud de Catalunya. En aquest cas, es tractava d'una senyoria de l'orde de Sant Joan de Jerusalem on les tensions respecte al poder municipal a finals del segle XVIII suggereixen importants enfrontaments interns, a banda dels relacionats amb el règim senyorial.³⁶ Segons l'interrogatori del 1797, els dedicats a activitats agràries eren el 78,7 % dels actius, davant un 11,4 % que representaven els artesans. És interessant observar que els diversos integrants del sector agrari no reflectien una simple proletarització com a resultat de la manca de propietat:

llauradors propietaris	50
llauradors «amb alguna hisenda pròpia» i «amb algunes terres arrendades»	300
jornalers i criats	250

La gran majoria dels llauradors no era predominantment propietària de les terres que conreava en aquesta població del Montsià. La manca de propietat era, per tant, un fet que ja s'havia acomplert en bona mesura abans del triomf del liberalisme. Aquest fet, com mostra també el cas del País Basc, resulta prou corrent a les zones carlines. Pel que fa al País Valencià, el sistema d'arrendaments a curt termini era característic de les comarques dels Ports i de l'Alt Maestrat, on una minoria de terratinents feia sentir sobre els llauradors el seu domini absolut sobre la terra. Els arrendaments també dominaven des de temps enrere a les hortes d'Oriola i Xàtiva.³⁷ El carlisme no pot ser entès, en conseqüència, com una protesta contra la desposseïció camperola realitzada per la burgesia liberal, sinó com una reacció contra el trencament d'equilibris més subtils. En aquestes comarques la manca de propietat camperola havia avançat decisivament al llarg del segle XVIII. D'altra banda, el fenomen no havia donat lloc a una simple proletarització, sinó en gran mesura a la instal·lació dels camperols sobre la terra mitjançant fórmules contractuals de major o menor durada. Una situació potser amb punts de contacte amb la de les comarques centrals catalanes, on més pes va tenir el reialisme durant el Trienni: camperols en bona mesura desposseïts al llarg del segle XVIII, però reinstal·lats en la terra en condicions més o menys precàries i forçats a produir per al mercat. En conjunt, a les zones carlines sembla donar-se una mena de població camperola allunyada de les característiques del proletariat andalús, però amenaçada en la seua estabilitat i reproducció per una sèrie d'elements capitalistes que

35. Ricardo FRANCH BENAVENT, *Crecimiento comercial y enriquecimiento burgués en la Valencia del siglo XVIII* (València 1986), ps. 81-83.

36. Elaboració de les dades d'A. FERRÉ, *Historia de Uldecona*, ps. 233-238. Vid. Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Els municipis catalans de l'antic règim (1453-1808)* (Barcelona 1983), ps. 363-370, i una situació semblant a l'Olleria, M. ARDIT, *Revolución liberal*, p. 76.

37. Rafael ALIENA MIRALLES, *La pluma y la renta: Linaje, patrimonio y escritura en el Norte Valenciano (1650-1790)* (Castelló de la Plana 1987). Jesús MILLÁN, *Los rentistas valencianos entre el reformismo ilustrado y la revolución liberal*. Per al cas del País Basc, Pablo FERNÁNDEZ ALBADALEJO, *La crisis del antiguo régimen en Guipúzcoa*, ps. 227-228, 284. Emiliano FERNÁNDEZ DE PINEDO, *Crecimiento económico*, p. 264.

condicionaven la lògica del seu funcionament econòmic: la propietat privada i la renda de la terra, els preus del mercat, el pes dels impostos estatals o els préstecs de capital.

Es possible suposar que, malgrat la diversitat dels casos, tots aquests factors podien representar una amenaça massa forta, que difícilment seria compensada per la fi o la transformació d'altres vies d'extracció d'excedent pròpies del vell règim. A tall d'hipòtesi, la situació es podria resumir provisionalment en un grau de desposseïció avançat, al qual s'afegiria una estabilitat en la producció amenaçada de manera primordial per les vies d'acumulació fomentades directament per la revolució burgesa. En canvi, tot fa pensar que els canals d'extracció feudal abolits pel liberalisme triomfant no suposaven, per als grups socials implicats en el suport al carlisme, el principal motiu de conflicte.

D'altra banda, seria erroni pensar que aquest suport es reduïa al que prestaven els grups empobrits. Les zones carlines estaven afectades des de feia temps per la difusió del mercat i l'evolució de les formes de propietat. Com a conseqüència, s'havia format també una certa burgesia agrària, de vegades ennoblida, amb un pes econòmic i polític innegable i que tingué un paper decisiu en l'opció pel carlisme. No resulta senzill caracteritzar aquest sector d'una manera homogènia, però sembla clar que no s'ha de confondre amb un hipotètic immobilisme feudal. Un tret comú que es troba sovint entre els grups dominants del carlisme és la pràctica de formes actualitzades de propietat i cessió de la terra, l'explotació del treball camperol per vies contractuals i una llarga contribució al procés de desposseïció i desintegració de l'economia de les capes baixes de la pagesia. No coneixem bé els motius de la seua capacitat de direcció sobre les capes baixes ni les raons que els portaven a rebutjar les propostes polítiques de la burgesia liberal. Al capdavall, aquestes oligarquies —rendistes, *hidalgos* o pagesos de mas alineats amb el carlisme— havien estat en el passat agents decisius de l'adequació de la petita producció camperola a la lògica del mercat i, malgrat la seua opció política, podien tenir en principi interessos i nocions econòmiques perfectament integrables en un procés capitalista dominat pels *notables*. La seua resistència al liberalisme s'hauria de relacionar, possiblement, amb la pèrdua de determinats elements del vell sistema social (monopoli del poder polític local, vinculacions, exempcions fiscals, associació amb el poder econòmic de l'Església, entre altres) que serien profundament alterats per la revolució burgesa i el canvi social que aquesta implicava.³⁸

Es fa difícil estudiar aquesta complexitat social tan sols amb les dades de contingents militars. Un estudi més aprofundit s'haurà de basar en la investi-

38. Sobre les oligarquies locals basques s'ha de tenir en compte també José R. de URQUIJO, *Poder municipal y conflictos sociales en el País Vasco*, «Tokiko historiaz ikerketak. Estudios de historia local» (Bilbao 1987). Sobre les actituds dels pagesos de mas benestants, Llorenç FERRER, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)* (Montserrat 1987); Ignasi TERRADAS, *El món històric de les masies* (Barcelona 1984), i *El cavaller de Vidrà* (Montserrat 1987); Núria SALES, *Església, masia i poble (segles XVI, XVII i XVIII)*, «Revista de Catalunya», núm. 16 (1988), ps. 60-72. Una situació de desposseïció i precarietat fins a un cert punt comparable s'ha estudiat entre el camperolat de zones contrarevolucionàries a França o Alemanya (Donald SUTHERLAND, *The Chouans*, [Oxford 1982]; Josef MOOSER, *Ländliche Klassengesellschaft 1770-1848* [Göttingen 1984]).

gació a petita escala de les estructures i les tensions socials de les zones que posteriorment esdevindrien carlines. Per al nostre cas, és clar que la terminologia que es fa servir no afavoreix poder aprofundir en aquests temes. Les llistes de carlins del 1836 a la província de València no es refereixen sistemàticament a les propietats dels denunciats que, potser, foren objecte d'un altre expedient. De tota manera, les dades corroboren que els carlins que agafaven les armes procedien de les capes baixes de la societat. Només s'esmenten cinc persones amb alguna propietat, en tot cas mínima: una casa i una parcel·la de terra com a molt. En general, s'insisteix en la manca de béns i en l'estat miserable («*jornalero*», «*pobre*») dels implicats. Tan sols hi ha indicacions professionals de 75 carlins, cal pensar que també poc precisos; 17 d'aquests són considerats llauradors i un nombre igual jornalers. Hi figuren també 8 artesans i un grapat d'oficis diversos: moliners, sagnadors, traginers, criats, barbers, etc. A diverses branques del clergat pertanyien 6 membres més de les llistes. Per últim, n'hi havia 8 amb tractament de *don*.

La situació no és gaire diferent si acudim a alguna font complementària. A l'expedient municipal obert a Xàtiva es fa constar l'activitat de 14 dels que s'incorporaren a les forces de Quílez: 6 es dedicaven probablement a l'agricultura (un era llaurador i la resta són considerats *jornalers*); 3 eren espadenyers i un altre era sabater. La resta eren de diversos oficis. Dos més rebien el tractament de *don*.^{38bis}

Comparada amb el caràcter de les capes conspiratives antiliberals, la sociologia dels combatents mostra el predominí de les «capes baixes», abocades a una situació precària tant en l'agricultura com en l'artesanat. En conjunt, la composició s'allunya d'allò que podria ser una protesta popular autònoma, desenvolupada amb independència dels enfrontaments entre els sectors dominants de la societat. Al contrari, el que es destaca és el protagonisme d'una part dels beneficiaris de certes formes d'explotació que, amb la seua postura antiliberal i legitimista, aconseguien canalitzar sota la seua hegemonia la protesta dels grups situats en una posició degradada.

Una ideologia de submissió i de protesta

La iniciativa d'un sector de les classes altes temorós de la revolució fou decisiva per a legitimar —però també per a conduir per determinades vies— la protesta antiliberal dels sectors populars. Això obliga a explicar tres aspectes problemàtics, molt desigualment coneguts fins ara: *a)* els motius del rebuig antiliberal d'una part de les classes altes; *b)* la mena de conflictitat específica que afavoria que les capes baixes expressessin la seua protesta sota la fórmula del carlisme, en comptes d'utilitzar alguna de les variants possibles del progressisme liberal; i *c)* les relacions internes que s'establien entre aquesta protesta i l'acceptació del dirigisme que implicava aquest moviment.

Per a discutir aquests problemes cal començar per precisar l'abast del fenomen. La capacitat de mobilització del carlisme al País Valencià central no queda ben confirmada, si més no a l'altura dels anys 1836-38. Sense un aparell

38 bis. Vegeu la nota 26.

institucional a favor seu, el carlisme valencià estava condemnat a ser una opció armada relativament inestable, en la mesura que els *grups d'ordre* no el triessin com a defensa contra el radicalisme de la revolució. Aquest funcionament, en alimentar una guerra perllongada, podia ser pretext per a formes de subsistència properes a la marginalitat. Segons el cònsol francès, les zones ocupades per Cabrera esdevenien carlines com una manera de guanyar-se la vida.³⁹ Però, d'altra banda, això mostra que la insurrecció carlina no arrencava d'una iniciativa popular i, en canvi, oferia una plataforma que mereixia la confiança de les *élites* antiliberals.

La distribució geogràfica dels carlins, en allunyar-se de l'espai de l'agitació antisenyorial del 1801, pot suggerir algunes idees sobre la mena d'experiències collectives que abocaren a la formació del carlisme. No es confirma, de fet, la teoria del descens en la lluita antisenyorial per a assolir la propietat de la terra com l'experiència que acabà conduint els camperols pobres a donar suport a l'absolutisme. Sembla més convenient, doncs, buscar les arrels socials del carlisme dins d'un camp de conflictes no definit per la simple alternativa entre feudalisme o capitalisme.

No s'ha de suposar que el carlisme representés un moviment de defensa del feudalisme. Les relacions entre formes d'oposició antifeudal i l'absolutisme són complicades, però algun cas —com ara el de Navarcles, a la comarca catalana del Bages—⁴⁰ pot mostrar com l'opció absolutista podia donar-se en llocs de tradició antisenyorial ben arrelada. Potser en aquells llocs on la lluita antisenyorial havia adoptat la forma de moviment de masses, dirigit per grups benestants però amb considerable suport popular, l'experiència podia afavorir una evolució cap a interpretacions més progressistes dels conceptes liberals. No és probable que el carlisme, que al capdavant es resumia en objectius polítics i religiosos, fos un discurs adaptable a reivindicacions prèviament definides sobre la propietat de la terra i la fi de les càrregues senyorials. Aquestes aspiracions no admeten fàcilment la relació amb qualsevol ideologia, atès que impliquen un canvi social no simplement defensiu i, per tant, obliguen que l'adscripció ideològica se supediti a l'ús de conceptes que legitimen la transformació dels elements opressius de la societat.

Allò característic del carlisme, en canvi, és que aquesta mena de relacions no són gens senzilles de descobrir en el seu discurs polític. Més aviat sembla caracteritzar-se per dos aspectes relacionats: d'una banda, la possibilitat d'enllaçar amb aspiracions populars que no forçaven la redistribució de la propietat i, per l'altra, una agressivitat antiliberal que es realitzava mitjançant el suport que es donava a grups dominants de l'antic règim. Dins la societat feudal havien anat formant-se noves formes d'explotació que, de vegades, tenien un pes determinant per a una bona part de la població. Conseqüentment, fins i tot quan en un lloc es duia a terme una lluita contra el senyor, això no exclouïa interpretacions diferents entre els diversos grups de vassalls, sovint fortament diferenciats. En tot cas, el carlisme era lluny de propugnar una adhesió positiva al feu-

39. AE, CPC, *Espagne*, vol. 17 (1838), foli 75.

40. Elisa BADOSA, *Procés d'una resistència pagesa. El poble de Navarcles contra el monestir de Sant Benet de Bages (1711-1835)*, «I Colloqui d'Història Agrària» (València 1983), ps. 411-424. Jaime TORRAS, *Liberalismo y rebeldía campesina, 1820-1823* (Esplugues de Llobregat 1976), ps. 30-31.

dalisme. La força de la mobilització carlina estava en el fet que el seu triomf barrava el pas a altres formes d'explotació que eren novament promogudes per la societat liberal. Combatre aquestes altres formes d'explotació —i, sobretot, la nova empena que rebien— era absolutament prioritari, fins al punt que qualsevol projecte alternatiu propi quedava en la indefinició d'un passat opínoable. Un aspecte important és que aquesta prioritat s'expressava d'una manera políticamente condicionada: els explotadors que s'havien d'eliminar ho havien de ser per la seua qualitat de liberals, la qual cosa permetia amagar l'existència de fenòmens semblants entre els partidaris del rei carlí. Uns versos realistes del Trienni, excepcionalment contundents, anunciaven la prioritat d'atacar, abans de tot, grups d'explotadors allunyats de les formes més específicament feudals i teòricament adscrits al liberalisme, mentre que calia deixar de moment l'Església:

Vaya, ques bona camorra
que es tracti sols de acabar
los frares, sens may parlar
de la mala gent que corra!
¿A quants nos llevam la gorra
y habem de fer besamans
que són los nostres tirans?
Quants advocats, quants notaris,
quants metjets y apotecaris
y usurers comerciants? [...]
Aquí comensar deuria
la gran reforma del día
no pas en religió.⁴¹

És clar que els elements teòrics tradicionals podien ser interpretats per les classes populars en un sentit subversiu, fent-los connectar amb projectes de canvi social. Carlo Ginzburg, David Sabeán o Edward Thompson han mostrat que, en els conflictes quotidians, els conceptes introduïts per les classes dominadores podien servir per a legitimar formes de confrontació de les capes dominades amb els poderosos.⁴²

Però l'ús concret que es fa d'aquestes nocions no es pot universalitzar, sinó que ha d'ésser investigat. Per entendre de quina manera es relacionaven els principis amb les aspiracions populars cal estudiar aquestes dins les estructures socials de cada lloc i els conflictes que se'n derivaven. Les estructures socials no eren uniformes i, per tant, les aliances i les confrontacions podien variar molt.⁴³ Això oferia un camp no prèviament definit per a les nocions establertes. Aquestes constituïen, com suggereix l'estudi de Sabeán, una «es-pasa de dos talls» que només la realitat del conflicte i el grau d'autonomia assolit pels grups participants acabava per definir en una direcció. El legitimitisme fou una idea tradicional utilitzada de manera subversiva per les capes

41. *Id.*, p. 145.

42. Carlo GINZBURG, *El queso y los gusanos* (Barcelona 1981). David W. SABEAN, *Das zweischneidige Schwert* (Berlín 1987). E. P. THOMPSON, *Tradición, revuelta y conciencia de clase* (Barcelona 1979), ps. 13-61. Eric J. HOBBSBAMM, *Los campesinos y la política* (Barcelona 1976), ps. 34-35.

43. *Vid.* Juan MARTÍNEZ ALIER, *Peasants and labourers in southern Spain, Cuba, and Highland, Perú*, «The Journal of Peasant Studies», vol. 1, núm. 2 (1974), ps. 133-163.

baixes de l'imperi rus durant el segle XVIII, fins al punt que la revolta de Pugatxev esdevingué «una rebel·lió sísmica contra l'ordre dominant»: no era debades que l'aspirant a la corona s'havia compromès amb un programa radical de redistribució de terres i d'eliminació dels privilegiats. Les consignes de les revoltes alemanyes de finals del segle XVIII i de principis del XIX mostren també l'ús de nocions tradicionals amb una clara referència a la subversió social. «Cal que siga com a França», es deia a Saxònia el 1790; «cal matar tots els nobles. En la Bíblia està escrit: menjaràs el pa amb la suor del teu front; ells en canvi són ociosos». «Si visqués l'emperador Josep, ja fa temps que els seus soldats haurien fet desaparèixer els nobles», és un altre lema de l'època.⁴⁴

Res de semblant no trobem en el cas del carlisme. Ans al contrari, allò característic del carlisme és l'exaltació incondicionada del rei legítim i la religió, sense cap compromís ferm. Un desig de felicitat i una promesa incerta de corts fou tot el que arriscà a dir Carles en un manifest al tercer any de guerra.⁴⁵ El caràcter antiaristocràtic i antiburgès del monarquisme camperol de l'Europa central i oriental no és aplicable als carlins. El carlisme era un antiliberalisme que, en silenciar els elements d'opressió acceptats, conduïa a una protesta unilateral, compatible amb la submissió als sectors tradicionals i comparable a l'esperit dels *sanfedisti* napolitans: «el qui té pa i vi ha d'ésser jacobí».

Són aquestes peculiaritats les que caracteritzen el carlisme i les que s'han d'explicar en el seu significat social. El legitimisme integrista no amagava entre els partidaris de Carles V només una manera d'expressió cultural de l'univers dels pagesos, sinó que era un instrument ideològic que permetia d'establir una subordinació de classes. Com en qualsevol «paternalisme», també aquest podia incloure concessions més o menys conjunturals que permetien cohesionar l'antiliberalisme elitista amb el popular. Tanmateix, la prioritat de l'antiliberalisme i el manteniment del discurs en el terreny dels principis dificultaven que el carlisme pogués assumir reivindicacions materials concretes com a objectius propis. Començar a fer-ho podia ser l'inici de la desintegració d'un moviment socialment heterogeni com aquest. De fet, una aliança semblant només era creïble sota condicions específiques del desenvolupament econòmic, que podien fer-la preferible a la passivitat o al suport als liberals.

La revolta carlina no suposava un rebuig genèric del capitalisme. Acceptava l'aliança amb els sectors antiliberals que, des de temps enrere, afavorien l'adaptació de l'economia camperola al desenvolupament capitalista.⁴⁶ D'ací, per tant, que el clergat, certs nobles i propietaris tinguessin una oportunitat pròpia per a encapçalar les capes baixes en la seua perllongada lluita contra els liberals.

44. Henry A. LANDSBERGER (ed.), *Rebelión campesina y cambio social* (Barcelona 1978), ps. 293-303. La frase citada sobre la revolta russa és de Perry ANDERSON, *El Estado absolutista* (Madrid 1979), ps. 351-352. Sobre les revoltes alemanyes, Christof DIPPER, *Die Bauernbefreiung in Deutschland 1790-1850* (Stuttgart i Berlín 1980), p. 149, i, del mateix autor, *Revolution und Reaktion im Jakobinismus. Zur Agrarpolitik der italienischen und deutschen Jakobiner*, «Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken», núm. 59 (1979), p. 320, n. 79.

45. Antonio PIRALA, *Historia de la guerra civil* (Madrid 1984), vol. III, p. 458. Per a les relacions entre el discurs polític i el contingut de transformació social són interessants les propostes de Gareth S. JONES, *Languages of Class* (Cambridge 1983).

46. Sense oblidar que aquesta adaptació no implicava per força la despossessió i el treball assalariat, com planteja Eric HOBBSAWM, *Capitalisme et agriculture: les réformateurs écossais au XVIIIe. siècle*, «Annales, ESC», núm. 33 (1978), ps. 580-601.